

□ **Dil hər bir xalqı birləşdirən əvəzsiz ünsiyyət vasitəsi və xalqın qurduğu dövlətin əsaslandığı ən önəmli mənəvi zəmindir. Dil bütün sivilizasiyalarda hər bir xalqın başlıca əlaməti, zəruri dövlətçilik nişanələrindən biridir. Özü də əzəli və əbədi olmaqla bərabər, daim inkişaf edən dinamik bir orqanizmdir. Dil qədim olduğu qədər yeni, köhnə olduğu qədər də təzədir.**

Hər bir dil xalqın yaratdığı dövlətin rəsmi dili statusunu qazandıqdan sonra onun məfkurevi atributuna çevrilir. Azərbaycan ikinci dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra azad və suveren dövlətimiz dilimizə daim xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşmışdır. Tam məsuliyyətlə deyə bilərik ki, Azərbaycan dilinin şəffaflığının qorunması və onun məqbul yollarla zənginləşdirilməsi müstəqil ölkəmizdə dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

Bu gün ölkəmizdə kütləvi informasiya vasitələrinin son dərəcə geniş bir şəbəkəsi formalaşmış, qəzet-jurnalların, radio və televiziya yayımlarının sayı xeyli çoxalmış, kitab nəşri genişlənməmişdir. Zaman-zaman müxtəlif səbəblərdən rəsmi dövlət statusundan məhrum edilmiş Azərbaycan dilini xalq öz mənəvi-mədəni gücü ilə qoruyub saxlamışdır. Bu gün isə vəziyyət tamamilə fərqlidir. Ədalət naminə etiraz edək ki, yaşadığımız günlərdə toplumdan daha çox, dövlət onu formalaşdırılan xalqın mövcudluğunun ən üstün amili olaraq ana dilimizin təəssübünü çəkir, onun təminatının qorunması və ifadə imkanlarının genişləndirilməsi üçün zəruri tədbirləri gerçəkləşdirir.

Müstəqillik illərində ümummillil lider Heydər Əliyev və Prezident İlham Əliyev Azərbaycan ədəbi dili normalarına doğru-dürüst əməl edilməsi, ana dilinin saflığının qorunması, onun dövlət dili statusunun tam təmin edilməsi ilə bağlı bir-birini tamamlayan fərman və sərəncamlar və digər önəmli sənədlər imzalamışlar. Odur ki, bu gün Azərbaycan Respublikasının xüsusi və davamlı dil siyasəti mövcuddur. Dövlətin dil siyasəti ilə bağlı qəbul edilən hüquqi sənədlər nominal baxımdan kifayət qədər çox olsa da dillə bağlı nöqsanlar hələ də davam etməkdədir.

Narahatlıq doğuran hallardan biri budur ki, dildən hər hansı bir mənənin ifadə vasitəsi kimi istifadə edənlər bu və ya digər səbəbdən həm şifahi nitqdə, həm də kütləvi informasiya vasitələrində hər gün səhvlərə yol verirlər. Kütləvi auditoriyanı təşkil edən televidio məkanında, qəzet-jurnal səhifələrində və elektron mediada məntiq və üslub səhvləri, orfoqrafik və dürgü işarələri ilə bağlı nöqsanlar bitib-tükənmir.

Məntiq və üslub səhvləri

Üslub ümumi olduğu qədər də fərvidir. Hər bir şəxsin fərdi üslubu olduğu kimi, hər bir mətbu orqanın da özünəməxsus üslubu vardır. Bununla yanaşı, hər bir mətn üçün dil materialının istifadəsi də eyni deyildir. Belə ki, bədi üslubla elmi üslub eyni olmadığı kimi, kütləvi informasiya vasitələrinin aparıcı üslubu sayılan publisistik üslub və onun tərkib hissəsi olan xəbər üslubu da bir-birindən fərqlənir. Təəssüflər olsun ki, çağdaş mətbuatda rəsmi-ışğuzar üslub (kargüzərlik üslubunu da daxil edə bilərik) daha geniş yayılıb. İdarə və müəssisə əməkdaşının kargüzərlik üslubunda hazırladığı xəbər

və məqalələr bir sıra hallarda redaktə olunmamış şəkildə yayım vasitələrinə çıxarılır.

İnternet portallarından gətirəcəyimiz nümunələrlə fikrimizi əsaslandıracağıq. Konkret faktlara müraciət edək:

“Azərbaycan Mərkəzi Bankı banklara kredit verilməsi qaydalarını dəyişib

Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB) tərəfindən banklara kreditlərin verilməsi Qaydaları”nda dəyişikliklər edilib. “Report” xəbər verir ki, dəyişikliyə əsasən, 360 günə qədər verilən yenidən maliyyələşdirmə kreditlərinin təmin olunmalı olduğu aktivlər siyahısına rəsmi reyestrə üzərində mülkiyyət hüququ dövlət qeydiyyatına alınmış daşınar əmlak da əlavə edilib. Həmçinin bundan sonra 20 milyon manatdan çox olan, 360 günə qədər yenidən maliyyələşdirmə kreditlərinin verilməsi barədə qərarı AMB-nin İdarə Heyəti qəbul edəcək. Xatırladaq ki, indiyə qədər yalnız 360 gündən çox müddətə verilən yenidən maliyyələşdirmə kreditləri barədə qərarı qurumun rəhbərliyi qəbul edirdi”.

Sərlövvhəsi ilə birlikdə cəmi beş cümlədən ibarət olan bu xəbər səhvlərlə doludur. Birincisi, mətnin ilk cümləsi cüzi dəyişikliklə sərlövvhənin təkraridir. İkincisi, məndəki dörd cümlənin dördü də eyni sözlə-- edib (etmək feili ilə) xəbəri ilə bitib. İkinci cümlədə daha bir üslub səhvinə (olunmalı olduğu) və bir orfoqrafik səhvə (alınmış sözündə “ş” hərfi yazılmayıb) yol verilib. Üslubundan açıq şəkildə görünür ki, mətn bankda hazırlanıb, redaksiyada isə onun üzərində heç bir redaktə işi aparılmayıb.

Yeri gəlmişkən, mətbuat səhifələrində kütləvi şəkildə yol verilən bir orfoqrafik səhvə də bağlı fikrimizi bildirmək istəyirik. Heç bir orfoqrafiya normasına istinad olunmadan qayda, qərar, qanun, fərman və sərəncam sözləri böyük hərfə yazılır. Elə yuxarıdakı məndə də qayda sözü heç bir orfoqrafik normativə əsaslanılmadan böyük hərfə yazılıb.

Bu günlərdə rayonlarımızın birində baş vermiş qanlı olayla bağlı xəbəri kütləvi informasiya vasitələri cüzi dəyişikliklə yaymışdır. Həmin hadisənin dil materialı ilə ifadəsinə nəzər salaq: “Bədənindən şər qüvvələri çıxarmaq adı ilə nar çubuqları ilə vuraraq, ona ağır bədən xəsarətləri yetirdikləri, məhz bundan sonra sonuncunun kirayədə yaşadığı mənəzində dünyasını dəyişdiyi

məlum olub”. İlk baxışda bu cümlə çoxlarına, bəlkə də, qüsuruz görünü, çünki oxucu öz düşüncə ilə təcrübəsi ilə məzmunu dərk edir.

Əslində, nümunə gətirdiyimiz bu cümlə quruluş və üslub baxımından qüsuruzdur, mənə isə dolaşıqdır. Cümlədə ilə qoşmasının iki dəfə işlədilməsi ağırlıq yaradır. Hər hansı cümlədə eyni sözün, o cümlədən eyni qoşmanın təkrar işlədilməsi yolverilməzdir. Bu informasiyanın da kargüzərlik üslubunda yazıldığı aydın görünür. Xəbəri ictimaiyyətə təqdim edən internet portalları, bəlkə də, heç yazının nöqtə-vergülinə toxunmadan belə onu dərc etmişdir.

materiallarında sözün uyğun qarşılığını tapmaq çətin olduqda onu sinonim sözlə əvəz etmək daha yaxşı olar.

Kütləvi informasiya vasitələrində, demək olar ki, hər gün avtomobil qəzaları haqqında məlumat verilir. Həmin xəbərlərdə, adətən, belə yazılır: “Gürcüstanda nazir müavini qəzaya düşərək yaralanıb”. Bu cümləni belə yazmaq daha doğru olar: “Gürcüstanda nazir müavini avtomobil qəzasında yaralanıb”. Daha bir nümunəyə diqqət yetirək: “Qeyd olunan şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilərək məhkəmənin qərarı ilə barələrində həbs qətimkan tədbiri

qanunu – cümlədə sözlərin öz yerində dəqiq, dürüst işlənilməsi birbaşa cümlədə fikrin aydınlığına, məzmunun mükəmməlliyinə xidmət edir. Bu dil hadisəsinin mahiyyətini bilməyənlər unudurlar ki, təyin təyin olunandan , zərflik xəbərdən əvvəl yazılmadıqda cümlədə xaotik bir vəziyyət yaranır. Nümunəyə baxaq:

“Ankara illik 400 yük maşınına Trabzon limanından yük daşımına icazə verib” (“Virtualaz.org”). Bu cümlədə illik sözün öz yerində düzgün işlədilməyib, təyinedici bir funksiya daşdığı üçün bu cümləni belə yazmaq olardı: “Ankara 400 yük maşınına Trabzon limanından

sübutdur: “1.Vaytakerin daha öncə Müllərin istintaqını tənqid etməsi onun bu vəzifəyə təyinatı narazılıq yaradıb. 2.Trampın vaxtilə özünü Rusiya istintaqından kənarlaşdırmış Ceff Sejnisi vəzifədən kənarlaşdıraraq onun yerinə təyin edib”. Nə başa düşülür? Şərhə ehtiyac yoxdur. Çox təəssüflər olsun ki, söz sırası idarə, müəssisə və təşkilat adlarında da pozulur. Aşağıdakı nümunələr bu fikrimi təsdiqləyir.

“İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universitetinin Bakı filialı, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsi, Baş İctimai Təhlükəsizlik İdarəsi və s”. Birinci mürəkkəb ada diqqət edək. Belə anlaşıdır ki, iki Moskva var, bu institut isə birinci Moskva-yə məxsusdur. Çox güman ki, buradakı nöqsan da tərcümədən irəli gəlir. Fikrimizcə, burada qeyd olunan birinci sözün Moskva-yə yox, universitetə aiddir. Yəqin ki, belə doğru olar: İ.M.Seçenov adına Moskva Birinci Dövlət Tibb Universitetinin Bakı filialı. Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyindəki idarələrin adlarını bildiren mürəkkəb adlarda təyinedici söz (baş) idarə sözüne aid olduğundan ondan əvvəl gəlməlidir. Məsələn, Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə Baş İdarəsi.

Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinin tabeliyində olan rayon mərkəzi xəstəxanalarının adlarının yazılışında isə iki variantda rast gəlirik: Abşeron Rayon Mərkəzi Xəstəxanası, Bərdə Mərkəzi Rayon Xəstəxanası. Bu variantların hər ikisi işlənilir. Məntiqi və qrammatik cəhətdən isə birinci variant daha düzgündür.

Söz səhv yazılanda...

Bir çox sözlərin bitişik, yoxsa ayrı yazılması mübahisə doğursa da, elə sözlər var ki, onlar birmənəli olaraq bitişik yazılır. Məsələn, birinci tərəfində astro sözünə olan sözlər həmişə bitişik yazılır: astrodinamika, astrobiologiya. “Aznews.az” portalında dərc edilmiş “Qalaktikanın mərkəzində fəvvarə kəşf edildi” məqaləsində astrofizika sözü ayrı yazılmışdır. Onu da qeyd edək ki, “Aznews.az” portalı bu məqaləni “Ölkə.az” saytına istinadən vermişdir.

Mətbuat orqanlarında meyil sözü adətən bir saitle yazılır, “i” saiti yazılır. Məlumat üçün bildiririk ki, bir çox ikihəcali sözlər kimi meyil sözü də yalnız saitle başlanan şəkilçi qəbul etdikdə “i” saiti düşür: meyil-- meylin, meylə. Töhfə sözü yanlış olaraq çox vaxt “v” ilə (töhvə) yazılır.

Qəzet və internet portallarında başverən (hadisə) sözü, nədənsə, ayrı yazılır. “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə, doğru olaraq, başvermə, başvurma sözləri bitişik yazılıb. İstinad mənbəyi kimi bu nümunələr kifayətdir ki, bir vurğu ilə deyilən bu tipli sözləri bitişik yazmaq. Bir daha təkrar (bu barədə əvvəlki yazılarımızda danışıq) edirik ki, “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”nin yeni sürətində bu tipli sözlərin hamısını bu və ya digər səbəbdən ehatə etmək mümkün deyildir. Təəssübdolu (baxışlar) sözü də bir vurğu ilə deyilib, bir məfhumu ifadə etdiyinə görə bitişik yazılmalıdır.

Hər yerdə vergül qoyulmaz

Mətbuat səhifələrində ən çox rast gəlinən səhvlərdən biri də heç bir qaydaya istinad olunmayan vergülün qoyulmasıdır. Çox təəssüf ki, ehtiyac duyulduğu məqamlarda vergül qoyulmur, heç bir zərurət olmayan hallarda isə qoyulur. Görə qoşmasından sonra kütləvi şəkildə vergül qoyulur. Bu qoşma yönüklü halda olan sözlərə qoşulub səbəb, məqsəd və bəzən də isnad bildirdiyindən ondan sonra vergül qoyulmur. Görə sözü fikrin mənbəyini bildiren modal söz olduqda ondan sonra vergül qoyulması vacibdir: “Deyilənə görə, yer altından çaylar axır”.

Eyni hal əsasən sözündə də müşahidə olunur. Əsasən sözü qoşma kimi işləniləndə səbəb, əsas və isnad mənasını ifadə edir. Belə olanda əsasən sözündən sonra vergül qoyulmur. Mətbuatda isə tamam əksinədir, əsasən sözündən sonra adətən vergül qoyulur: “Əmrə əsasən, Bakının Xəzər rayon prokurorunun köməkçisi vəzifəsində çalışan ... öz xahişi ilə tutduğu vəzifədən azad edilib” (“Aznews.az”). Qeyd etdiyimiz kimi, əsasən sözü modal söz olanda işlənilmə yerindən asılı olaraq (cümlənin əvvəlində gəldikdə özündən sonra , ortasında gəldikdə hər iki tərəfində vergül qoyulur) vergüllə ayrılır: “Professor, əsasən, problemin mahiyyətindən danışıdı”.

Sözün yazılışından (orfoqrafiyadan) söz düşmüşkən, mətbuatda yol verilən bir səhv barəsində də bu məqamda münasibət bildirməyimiz vacibdir. “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə hansı mürəkkəb adların və sözlərin birinci hərfinin böyük yazılması, hüquq termini ilə desək, öz təsbitini tapmışdır. Adını çəkdiyimiz qaydada göstərilir ki, nazirlik və komitə adlarının birinci hərfi böyük yazılır. Həmin qaydalarda o da göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Təhsil naziri və s. bu tipli mürəkkəb adlarda səhv bildiren sözlər böyük , nazir sözü kiçik yazılır. Mətbuatımızda buna birtərəfli qaydada əməl olunur. Belə ki, bu kimi mürəkkəb adlar Azərbaycanca aid olduqda bu qaydaya az-çox əməl olunur, ancaq xarici dövlətlərin analogi qurumlarına gəldikdə buna əməl olunmur.

Dil qaydaları “doğmalığ-ögeylik” tanımır. Dil normativləri bütün sözlərə şamil olunur.

Son olaraq...

Müşahidə və təhlillərimiz göstərir ki, mətbuat səhifələrində hər gün rastlaşdığımız kobud səhvlər redaktə və korrekte əməliyyatının olmaması ilə bağlıdır. Çox təəssüflər olsun ki, əksər müstəqil mətbuat orqanlarında redaktə və korrekte sənətinin nə olduğu haqqında adi təsəvvür belə yoxdur. Bir çoxları özlərini öz qəzetlərinin baş redaktorun elan etsələr də, redaktorun hansı missiya daşdığından da xəbərsizdir. Redaktə və korrekte ənənəsi olan bu sahədə öz məktəbini yaratmış mətbuat orqanlarının səhifələrində isə bu cür ciddi səhvlərə rast gəlinmir. Ona görə də bütün kütləvi informasiya vasitələrində mütləq normal redaktə və korrekte işi qurulmalıdır.

Xeybər GÖYYALLI,
yazıçı-publisist

Dil xalqın ən qiymətli mənəvi sərvətidir

Kütləvi auditoriyada ona sayğısız münasibət yolverilməzdir

Kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunan yazılarda eyni söz və ifadənin də təkrar işlənilməsi hallarına çox rast gəlinir: “E.Makronun sözlərinə görə, Avropa böyük dövlətlərin əlində oynacaq olarsa və düny arenasında ikinci dərəcəli rol oynayarsa, öz rolunu oynaya bilməz”. (“Report.az”) Bu cümlədə rol və oynama (maq) sözləri təkrar edilir. Əslində, təkrara yol vermək üçün onlardan birini başqa söz və ifadə ilə əvəz etmək mümkündür.

Yeri gəlmişkən, bir məsələni də qeyd etmək istərdik. Bir çox internet portalları vacib bildikləri informasiyaları operativliyi ilə seçilən “Report.az” saytına istinadən verir. “Report.az”a istinad olunaraq digər saytlarda işiq üzü gören informasiyalar, bəlkə də, heç adı qaydada belə oxunmur, yalnız surəti çıxarılaraq istifadə edilir. Belə olan təqdirdə səhvlər də təkrarlanır. “Donald Tramp tutduğu vəzifədə öz işini 5+ kimi qiymətləndirib”. Bu cümlə bir çox internet portallarında iri hərfərlə sərlövvhəyə çıxarılmışdır. Burada kimi qoşması artıq olduğundan məzmununa ciddi xələf gətirir. Həmin fikri belə ifadə etmək olardı: “Donald Tramp tutduğu vəzifədə öz işini 5+ (müsbət) qiymətləndirib və yaxud Donald Tramp tutduğu vəzifədə öz işini əla qiymətləndirib “. Tərcümə

seçilib”. (“Moderator.az) Məntiq baxımından şəxslər (insan) qeyd oluna bilməz, şəxslərin adları qeyd oluna bilər. Bu cümləni belə yazmaq olardı: “Yuxarıda adları qeyd olunan şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilərək, məhkəmənin qərarı ilə barələrində həbs qətimkan tədbiri seçilib”. Bu cümlədə daha bir səhvə yol verilməmişdir. Cümlədəki cəlb edilərək söz birləşməsi feili bağlama tərkibi kimi həmcins üzv yaratdığından özündən sonra vergül qoyulmalıdır. Nümunə gətirdiyimiz bu informasiyanın da kargüzərlik üslubunda yazıldığı dərhəl görünür. Əminliklə deyə bilərik ki, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarının hazırladıqları bu səpikli xəbərlər redaktə olunmadan saytlarda dərc edilir.

“Bu duyğunu həyatımda çox az dəfə duymuşam”. Bəlli mənbədən götürülmüş bu cümlədəki səhvi bəziləri ilk baxışda texniki qüsur kimi qəbul edə bilər, ancaq belə deyildir. Əslində, bu cümlədə dəfə sözüne heç bir ehtiyac yoxdur.

Sözün yeri səhv düşəndə...

Azərbaycan dilində sözsiz (əslində, inversiya bütün dillərə məxsus bir dil hadisəsidir) deyililməz bir qanun kimi özünü həmişə qorumuşdur. Cümlə üzvlərinin hər birinin konkret işlənilmə yeri mövcuddur. Bu dil

yük daşımına illik icazə verib”. Əslində, bu cümlədə illik yox, birillik sözünün yazılması daha doğru olardı: “Ankara 400 yük maşınına Trabzon limanından yük daşımına birillik icazə verib”. Burada söhbət, yəqin ki, 400 yük maşınına icazə (lisenziya) verilməsindən gedir. Mətbuat səhifələrində bu cür söhvlərə addımbaşlı rast gəlmək mümkündür. Başqa bir nümunəyə baxaq:

“San Juan” sualtı qayıdı “Ocean Infinity” kompaniyası tərəfindən yoxa çıxdığı rayonda su səthindən 800 metr dərinlikdə aşkar edilib. Nümunə gətirdiyimiz bu cümlədə də söz sırası pozulmuşdur. İlk baxışdan belə anlaşıdır ki, “San Juan” sualtı qayıdı “Ocean Infinity” kompaniyası tərəfindən yoxa çıxmışdır. Burada ifadələrin yerini dəyişməklə fikri daha aydın şəkildə oxucuya çatdırmaq olardı: “Ocean Infinity” kompaniyası tərəfindən “San Juan” sualtı qayıdı yoxa çıxdığı rayonda su səthindən 800 metr dərinlikdə aşkar edilib”.

Kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunan tərcümə materiallarında daha çox dolaşmış cümlələrə rast gəlinir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, bu qüsur- lar bilavasitə materialın tərcümə variantı ilə bağlıdır. “Virtualaz.org” saytında dərc edilmiş “Müllərin hesabatı Tramp üçün “məhvedici” olacaq” sərlövvhəli məqalədə iki cümlə fikrimizə bir daha əyani